

Andriy Kryskov

THE REFORM OF JULY 30, 1863 IN THE PROVINCES OF THE RIGHT-BANK UKRAINE

The article deals with the agrarian reform of July 30, 1863. It was carried out in the western regions of the former Russian Empire as well as in the territory of Right-Bank Ukraine (Volyn, Kyiv and Podilsk regions). It was the response to Polish rebellion in 1863 and was directed to extermination of economic wealth of Polish landowners. At the same time in comparison with other Ukrainian provinces measures concerning simplification of getting the landholding by local peasants were taken. Meanwhile the reform contributed to the extension of antipolish attitude and forced forward the process of land ownership transfer from Polish owners to Russians and Ukrainians.

Key words: reform, landownership, Right Bank Ukraine, landlords, peasants.

УДК 94 (477.83/.86): 352.07 «18/19»

Микола Іваник

ПРИЙНЯТТЯ ГАЛИЦЬКИМ СЕЙМОМ ЗАКОНІВ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті проаналізовано основні аспекти процесу запровадження системи органів місцевого самоврядування в Галичині як важливої складової низки державно-політичних реформ, що трансформували імперію Габсбургів у конституційну монархію. Основна увага приділена ролі Галицького сейму в прийнятті відповідних законів, дискусії навколо проблеми і ставлення основних політичних угруповань щодо запропонованих урядом проектів законів. Наголошено на суттєвих відмінностях у позиціях українських та польських депутатів сейму стосовно ключових питань – статусу панських маєтків та доцільності запровадження повітових органів самоврядування. Проаналізовано мотивацію польських політичних угруповань в процесі голосування за урядові законопроекти у контексті українсько-польських стосунків у площині самоврядування.

Ключові слова. Галичина, Галицький сейм, місцеве самоврядування, громада, повітова рада.

Україна має чималий історичний досвід розвитку самоврядних інституцій. У більшості випадків він набувався в умовах панування іноземних держав до складу яких входили українські землі. У другій половині XIX ст. у Наддніпрянщині, що належала Російській імперії та в Галичині, що у статусі автономної провінції входила до складу імперії Габсбургів, запроваджено самоврядування. Водночас органи місцевого самоврядування були чи не єдиними інституціями, у яких українці отримали можливість долучитися до управління місцевими справами, виявляти політичну активність. Поступово самоврядування перетворилося на осередки боротьби українців за соціально-економічні, культурні, а згодом і політичні права.

Метою статті є визначення ролі Галицького сейму в прийнятті низки громадських законів та аналіз позицій основних політичних груп депутатів сейму щодо урядових проектів законів.

Історіографія питання є доволі обмеженою. Вперше на проблему звернув увагу М. Мудрий у статті та дисертаційному дослідженні [1]. У польській історіографії найбільшої уваги заслуговує праця В. Левицького [2]. Проте у цьому ґрунтовному дослідженні простежується заангажованість автора, який дотримувався позиції однієї із політичних груп, яка відображала інтереси західної галицької шляхти.

Стаття ґрунтується насамперед на стенограмах засідань Галицького сейму та деяких періодичних видань того часу, на шпальтах яких знайшла відображення досліджувана проблематика.

Революція 1848–1849 рр. значно пришвидшила процес реформування майже усіх аспектів соціально-економічного та суспільно-політичного життя Австрійської імперії. Децентралізаційні ідеї набували все більшої популярності в урядових колах, що у кінцевому підсумку призвело до запровадження системи органів місцевого самоврядування. Безпосереднім виявом цього став так званий «провізоричний громадський закон», виданий урядом 17 березня 1849 р. Він містив низку теоретичних положень, на яких мало базуватися самоврядування на території усїєї держави. Зокрема, у першому артикулі закону проголошувалося, що «підставою вільної держави є вільна громада» [3, с. 135]. Закон передбачав створення у територіальних громадах виборних органів влади, окреслював коло власних та доручених обов'язків громади. Згідно із його положенням, мали бути створені повітові та окружні органи самоврядування [4, s. 227–289]. Таким чином, закон передбачав принцип дуалізму влади. З одного боку, адміністративні, урядові органи, з іншого –

органи самоврядування. До того ж він окреслив триступеневий устрій самоврядування – громадське, повітове та окружне.

Закон не набув чинності, оскільки у жовтні 1849 р. його дія була призупинена, а в Галичині його впровадження взагалі не планували. Однак ті теоретичні ідеї та засади, що містилися у ньому, зберегли свою актуальність і лягли в основу низки самоврядних законів, прийнятих як центральним урядом у Відні, так і Галицьким сеймом у наступні десятиліття.

Наступною спробою окреслити основні рамки майбутнього самоврядного устрою став цісарський патент від 31 грудня 1851 р. Він містив положення про можливість створення об'єднаних громад та норму про відокремлення панського двору від громади [5, s. 298]. Остаточо громади відділено від панських маєтків, які отримали статус окремих адміністративних одиниць, лише після утворення повітових староств у 1855 р., діяльність громад регулювала тимчасова постанова про громадський устрій, прийнята у наступному році [6].

До практичної реалізації напрацьованих положень про місцеве самоврядування Відень підійшов лише на початку 60-х рр. XIX ст. Активна позиція крайових сеймів у цьому питанні спонукала уряд до практичних дій. Зокрема, у квітні 1861 р. Галицький сейм дав доручення крайовому відділу підготувати проект закону про устрій громад [7].

14 червня 1861 р. в австрійському парламенті прем'єр-міністр А. Шмерлінґ представив на розгляд проект громадського закону. При цьому він заявив: «Теза громадського закону з 1849 р. про те, що підставою вільної держави є вільна громада беззастережно відповідає правді» [8, s. 275]. 5 березня 1862 р. видано закон, який окреслив устрій громад у межах усієї імперії [9]. Саме цей закон носив обмежувальний характер. Ґрунтуючись на його основних положеннях, Галицький сейм прийняв низку крайових законів, які регламентували діяльність органів місцевого самоврядування усіх рівнів в Галичині, оскільки ці питання були віднесені до його компетенції.

Наприкінці 1865 р. Галицький сейм розпочав розгляд урядових проектів законів про громади, панські маєтки та повітове представництво. 1–2 грудня 1865 р. депутати створили спеціальну комісію, очолювану А. Ґолуховським. До складу комісії чисельністю 25 осіб, увійшло 5 українців [10, s. 72, 81].

Упродовж трьох місяців комісія опрацьовувала законопроект й 10 березня 1865 р. внесла на розгляд сейму звіт. Слід зауважити, що серед членів комісії не було єдності щодо оцінки законопроекту. Більшість членів комісії, які відображали інтереси східної галицької шляхти, погодилися із урядовими пропозиціями. Вони передбачали відокремлення панських маєтків від сільських громад, передбачали їх існування як окремих адміністративних одиниць та створення повітових органів самоврядування. Основою нової системи місцевого самоврядування мала стати одинична громада. Така позиція східної галицької шляхти ґрунтувалася на зростаючих соціальних та національних протиріччях, обумовлених національною структурою населення Східної Галичини. Пропозиції польської меншості у комісії передбачали створення об'єднаних громад та приєднання до громад панських маєтків. Стосовно необхідності запровадження повітового самоврядування позиція польської більшості та меншості була тотожною, повітові ради розглядалися як ключові інституції нового устрою самоврядування. Їх позицію найкраще ілюструє вислів одного із депутатів, який у виступі зазначав, що повітова рада має стати «наріжним каменем» створюваної системи органів місцевого самоврядування в Галичині [10, s. 1077]. Польська меншість комісії артикулювала позицію західної галицької шляхти.

Третя група членів комісії відображала позицію українських депутатів щодо урядових законопроектів. Вона полягала у необхідності відокремлення панських маєтків від громад та різко негативному ставленні до можливості створення повітових органів самоврядування – повітових рад та відділів. Особливості закону про вибори до повітових рад забезпечували повну перевагу поляків у них, що й викликало неприйняття цієї ідеї українськими депутатами [11, al. 72]. Існуючі розбіжності в оцінці законопроектів серед членів комісії відобразилися й під час розгляду законопроектів сеймом.

Сейм розпочав розгляд урядових законопроектів 16 березня 1866 р. Від імені більшості доповідачем виступав депутат К. Кшечунович. Окрім того, він запропонував зосередити увагу під час обговорення на ключових положеннях законів, стосовно яких серед членів комісії були розбіжності, а саме: чи потрібно запроваджувати повітове самоврядування; чи лише міста, містечка та ті села, які мають достатньо засобів для виконання свої повноважень повинні отримати статус громади; чи решта сіл та панські маєтки повинні об'єднатись з громадами; чи доцільно зберегти усі існуючі одиничні громади. Пропозиції польської меншості оприлюднив депутат В. Збишевський. Від імені українських депутатів виступив о. Т. Павликів [2, s. 26–28].

Дискусію над питанням щодо необхідності запровадження повітового самоврядування ініціював депутат Ю. Лаврівський, наголосивши у своєму виступі на недоцільності запровадження таких інституцій, означивши таким чином позицію усіх депутатів-українців [10, s. 1073]. У виступах

українських депутатів лунала теза про недоцільність та шкідливість запровадження самоврядування на рівні повітів. Депутат М. Старух зазначав «... що ті повітові ради ми, менші власники, на жаден спосіб прийняти не можемо, для того, що ми ніколи не бачили, що більші власники мали до нас якусь прихильність [10, s. 1075]. Депутат М. Ковбасюк у виступі наголосив на небезпеці збільшення витрат громад на утримання повітової ланки самоврядування [10, s. 1076]. Негативно поставилися українські депутати й до ідеї об'єднання громад із панським маєтками. Депутат О. Королук зазначав що між власниками маєтків та громадами накопичилося чимало суперечностей щодо «... ґрунтів, лісів і пасовиськ» [10, s. 1077]. М. Демків заявляв: «Хто хоче нехай об'єднується, а ми того не хочемо. Тепер є вільна конституція, а коли буде примус прилучитися, то не буде вільна конституція» [10, s. 1078]. Схожа аргументація була присутня й у виступах М. Лавриновича та о. Й. Лозинського [10, s. 1078]. Оригінальністю відзначився виступ депутата С. Дволінського, який заявляв, що: «Ми не хочемо від вас вищої громади, хай ми будемо собі осібно, бо ми маємо над собою цісарське правительство, а з вами не хочемо мати нічого спільного [10, s. 1079–80]. Своєрідний підсумок в обґрунтуванні позиції українських депутатів стосовно повітового самоврядування підвів депутат о. І. Наумович. Не заперечуючи можливості запровадження органів повітового самоврядування у майбутньому, він зокрема зазначав: «... ми маємо різні спеціальні інтереси народні, громадські, церковні, шкільні цілком одрубні від тенденцій вищих клас. Отож мішатися з тими репрезентаціями вищих клас нашим сільським громадам якось не любиться» [10, s. 1081]. Позиція українських депутатів не знайшла підтримку в більшості депутатів сейму, за відхилення подання проголосувало 76, проти – 56 депутатів.

Наступного дня сейм поновив обговорення законопроектів, зосередивши увагу на питанні статусу панських маєтків, можливості їх об'єднання із сільськими громадами та утворення об'єднаних громад. Ще у процесі обговорення цих питань у комісії інтереси українських депутатів та польської більшості співпали. Шансів на проходження пропозиції польської меншості про необхідність об'єднання панських маєтків з громадами та об'єднання кількох громад в одну, більш економічно потужну, не було жодних. На підтримку створення об'єднаних громад виступили лише депутати Альфред Потоцький, Адам Потоцький, Л. Водіцький та Л. Ручка. Значно більше депутатів висловилися проти, а саме українські депутати О. Королук, М. Ковбасюк, М. Лавринович, І. Загоруйко, І. Карпинець, М. Грицак, М. Старух, о. І. Наумович, М. Демків та польські депутати – Л. Венжик, П. Хебда та М. Зиблікевич [10, s. 1096–1100].

Від імені польської більшості виступив А. Голуховський, який звернув увагу депутатів сейму на те, що після запровадження повітових старост в 1855 р., повітові уряди зобов'язали власників маєтків надати письмову декларацію із ставленням до можливого об'єднання із громадами. За словами А. Голуховського, абсолютна більшість власників панських маєтків висловилися проти об'єднання із громадами [10, s. 1100–1101]. У підсумку, сейм не підтримав пропозицію щодо об'єднання панських маєтків і громад.

На чергових засіданнях Галицького сейму упродовж 19–22 березня 1866 р. ухвалено урядові проекти законів про громади, панські маєтки та повітове представництво, затверджені також відповідні виборчі ординації. 12 серпня 1866 р. їх затверджено у Відні і вони набули чинності [12]. Галичина отримала новий устрій місцевого самоврядування.

Розгляд Галицьким сеймом урядових проектів законів про організацію місцевого самоврядування свідчив про різне бачення проблеми польськими й українськими депутатами. Зважаючи на суспільно-політичні реалії того часу, альтернативні урядовому проекту закони не мали шансів на підтримку, оскільки будь-який закон, прийнятий сеймом набував чинності лише після санкції імператора. Крім того, чисельність українців у сеймі унеможливлювала підтримку їх пропозицій. Підтримка польською більшістю урядових законопроектів обумовлювалася ще й політичними й національними інтересами, що полягали у полонізації адміністративних й самоврядних органів в Галичині. Ухвалені закони передбачали створення такої системи органів місцевого самоврядування, яка б знаходилася під контролем крайових органів адміністративної влади, які у період галицької автономії були повністю полонізовані. Ключовою ланкою у структурі органів самоврядування ставали повітові ради. Норми виборчої ординації до повітових рад забезпечували перевагу поляків у них, а отже й контроль над органами самоврядування нижчого рівня – громадськими (сільськими) радами та їх виконавчими органами.

Список використаних джерел

1. Мудрий М. М. Місцеве самоврядування в Галичині в контексті українсько-польських взаємин (друга половина XIX століття) // Україна в минулому. К., Львів: НАН України, Ін-тут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Львівське відділення. 1996. Вип. 9. С. 77–102; Мудрий М. М. Українсько-польські відносини в Галичині у 1867–1890 рр.: політичний аспект: дис... канд. іст. наук. Львів, 1997. 268 с. 2. Lewicki W. Samorząd gminny w Galicji i dzieje jego reformy. Lwów, 1888. 200 s. 3. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. Мюнхен: Biblos, 1963. 175 с. 4. Grzybowski K. Galicja 1848–1914. Historia

ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii. Kraków, Wrocław, Warszawa: W-wo PAN, 1959. 322 s. 5. Górski P. Samorząd gminny. Kraków. T. II., 1907. 356 s. 6. Tymczasowe postanowienia o urządzeniu gmin. Lwów, 1856. 7. Слово. 1861. 3 (15) червня. 8. Panejko J. Ustrój samorządu terytorialnego w Polsce / Jaworski W. Projekt konstytucji. Cz. II: Załączniki. Kraków: Leon Frommer, 1928. 715 s. 9. Державний архів Львівської області. Ф.19. Повітова рада у Львові. Оп. 1. Спр. 152. Арк. 7–9. 10. Stenograficzne Sprawozdanie z Trzeciej Sesi Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim w roku 1865–1866. Lwów, 1865–1866. T. 2. Posiedzenie 41–80. 1172 s. 11. Allegata do Sprawozdań Stenograficznych z Trzeciej Sesi Sejmu Galicyjskiego z roku 1865–1866. Lwów, 1865–1866. Allegaty 1–93. 12. Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim. R. 1848–1916. Kraków, 1866. Cz. XI. Nr. 19. S. 59–87.

References

1. Mudryi M.M. Mistseve samovriaduvannia v Halychyni v konteksti ukrains'ko-pol'skykh vzaiemny (druha polovyna XIX stolittia) [Local self-government in Galicia in the context of Ukrainian-Polish relationship (second half of the 19th century)]. Ukraina v mynulomu. K., L'viv: NAN Ukrainy, In-tut ukrains'koi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho. L'vivske viddilennia. 1996. Vyp. 9. S. 77–102; Mudryi M.M. Ukrains'ko-pols'ki vidnosyny v Halychyni u 1867–1890 rr.: politychni aspekt [Ukrainian-Polish relations in Galicia in 1867–1890: political aspect]: Dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. Lviv, 1997. 268 s. 2. Lewicki W. Samorząd gminny w Galicji i dzieje jego reformy [Public self-government in Galicia and the history of its reformation]. Lwów, 1888. 200 s. 3. Paneiko Yu. Teoretychni osnovy samovriaduvannia [Theoretical foundations of self-government]. Miunkhen: Biblos, 1963. 175 s. 4. Grzybowski K. Galicja 1848–1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii [History of the political system by the example of the history of Austrian system]. Kraków, Wrocław, Warszawa: W-wo PAN, 1959. 322 s. 5. Górski P. Samorząd gminny [Public self-government]. Kraków. T. II., 1907. 356 s. 6. Tymczasowe postanowienia o urządzeniu min. Lwów, 1856. 7. Slovo. 1861. 3 (15) червня. 8. Panejko J. Ustrój samorządu terytorialnego w Polsce [Territorial self-government system in Poland] / Jaworski W. Projekt konstytucji. Cz. II: Załączniki. Kraków: Leon Frommer, 1928. 715 s. 9. Derzhavnyi arkhiv L'vivs'koi oblasti. F.19. Op. 1, Spr. 152, ark. 7–9. 10. Stenograficzne Sprawozdanie z Trzeciej Sesi Sejmu krajowego Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim w roku 1865–1866. Lwów, 1865–1866. T. 2. Posiedzenie 41–80. 1172 s. 11. Allegata do Sprawozdań Stenograficznych z Trzeciej Sesi Sejmu Galicyjskiego z roku 1865–1866. Lwów, 1865–1866. Allegaty 1–93. 12. Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim. R. 1848–1916. Kraków, 1866. Cz. XI. Nr. 19. S. 59–87.

Mykola Ivanyk

ADOPTION OF LAWS FOR THE ORGANIZATION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN GALICIA BY THE DIET OF GALICIA AND LODOMERIA

The article analyzes the main aspects of implementation of the local self-government system in Galicia as a process being an important component of numerous state political reforms, which transformed the Habsburg Empire into a constitutional monarchy. The main attention is paid to the role of the Diet of Galicia and Lodomeria in adopting relevant laws, discussions on that issue and the attitude of main political groups towards the draft laws proposed by the government.

It is emphasized that there were significant differences in the positions of Ukrainian and Polish Deputies of the Galician Diet concerning key issues: the status of manor estates and the expediency of introducing district self-government bodies. The article analyzes the motivation of Polish political groups in the process of voting for the government bills in the context of Ukrainian-Polish relations from the self-government aspect.

Key words: Galicia, Diet of Galicia and Lodomeria, local self-government, community, district council.